

Bouwsteen ten behoeve van het Strategisch Plan Natura 2000

Soorten van de Vogelrichtlijn¹ voor zover betrokken bij de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebieden

A233 Draaihals² *Jynx torquilla*, broedvogel **DEFINITIEF (4 november 2022)**

Deze bouwsteen richt zich op de Draaihals in de hoedanigheid van broedvogel. Onze broedvogels zijn zomervogel die rond half april terugkeren uit de overwinteringsgebieden in het westelijke mediterrane gebied, Noordwest-Afrika of de Sahel. In Nederland is sprake van geïsoleerde broedgebieden op de Veluwe en in delen van Drenthe, waar ze tegen eerdere verwachtingen in stand weten te houden. Het broedhabitat omvat vooral heidevelden en kaalkappen met zandige plekken of schrale vegetaties op zeer voedselarme zandbodems. Tot op enkele honderden meters afstand van de nestboom wordt op schaars begroeide plekken gefoerageerd op mieren en hun broed. Vaak wordt genesteld in een oude spechtenhol in een berk, maar ook andere holten waaronder nestkasten worden geaccepteerd. Het leefgebied van deze soort is heel gevoelig voor stikstofdepositie. In Nederland broedt minder dan 0,1% van de Europese broedpopulatie.

I. Samenvatting

Landelijk doel³

Vigerend landelijk doel (zie doelendocument, ministerie van LNV 2006) <i>Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit leefgebied voor herstel populatie van ten minste 200 paren verdeeld over 5 sleutelpopulaties.</i>	200 paren
Voorstel nieuw landelijk doel 2030 (tussendoel) <i>Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit leefgebied voor herstel van een populatie van 140 paren.</i>	140 paren
Voorstel nieuw landelijk doel 2050 (tussendoel) <i>Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit leefgebied voor herstel van een populatie van 200 paren.</i>	200 paren
Gunstige Referentiewaarde Populatie <i>Omvang populatie behorende bij de toestand waarin een populatie in ons land in een ecologisch 'gezonde' situatie verkeert (zie Vogel et al. 2021).</i>	360 paren
Huidige populatieomvang <i>Aantal broedparen in de periode 2015-2020.</i>	100 paren

Voorstel voor regionale opgave

Het voorgestelde landelijke doel voor 2030 en 2050 vormt het uitgangspunt voor de regionale opgaven (tabel 1). Deze worden verdeeld naar rato van het aandeel van de regio in de landelijke populatie, tenzij er redenen zijn om daar gemotiveerd van af te wijken. Dat kan door verschillen in regionale trends, in areaal potentieel leefgebied en/of de nabijheid van bronpopulaties voor herstel. Bij de Draaihals zijn er redenen om beperkt af te wijken van de verdeling op basis van het huidige regio-aandeel in het landelijke totaal:

- De Draaihals is niet heel mobiel en komt weinig voor buiten de kerngebieden; de huidige praktijk is dat de recente toename zich vooral vertaalt in hogere dichtheden in bestaande kerngebieden en nauwelijks in hervestiging in eerder prijsgegeven broedgebieden. In de regio's met voldoende potentieel leefgebied die op enige afstand van die kerngebieden liggen (Noord-Brabant, Limburg) lijkt daarom een beperkte uitbreidingsopgave gerechtvaardigd.

¹Richtlijn 2009/147/EG van het Europees Parlement en de Raad van 30 november 2009 inzake het behoud van de vogelstand (PB 2010, L 20), zoals laatstelijk gewijzigd bij verordening (EU) nr. 2019/1010 van het Europees Parlement en de Raad van 5 juni 2019 (PB 2019, L 170).

²Niet in bijlage I genoemde en geregeld voorkomende trekvogel zoals bedoeld in artikel 4.2 van de Vogelrichtlijn. Voor Natura 2000-gebieden relevant als broedvogel.

³Het vigerende landelijke doel is niet zonder meer te vergelijken met het voorgestelde nieuwe landelijke doel. Bij het voorgestelde nieuwe landelijke doel is gebruik gemaakt van sinds 2006 beschikbaar gekomen nieuwe gegevens en informatie, correcties en voortschrijdend inzicht m.b.t. de in Nederland aanwezige vogelpopulaties (zie ook van Kleunen et al. 2017). Daarnaast zijn er verschillen in de systematiek om landelijke doelen te bepalen (ministerie van LNV 2006, Vogel et al. 2021).

- Het zuidoosten van Friesland valt nog net in het Drents plateau, één van de twee kerngebieden. De geschikte natuurgebieden (op voedselarme zandbodems) zijn hier al grotendeels bezet; er lijkt weinig ruimte voor een verdere toename.
- In Drenthe en Overijssel wordt ingezet op een gemiddelde toename. In westelijk Drenthe zit de soort in de lift terwijl er nog voldoende onbezet, geschikt leefgebied is. Er is ook voldoende leefgebied beschikbaar in Overijssel (Sallandse Heuvelrug, Ommen-Harderberg), waar nu al jaarlijks Draaihalzen voorkomen. Voor Overijssel geldt dat er goede potenties zijn om dit gebied naast de Veluwe en Drenthe tot een derde kerngebied te ontwikkelen. Dit past bij de filosofie uit het 'doelendocument' om met meerdere sleutelpopulaties te werken (ministerie van LNV 2006). Een kerngebied tussen de twee bestaande kerngebieden bevordert de totstandkoming van een robuuste Oost-Nederlandse populatie.

Tabel 1. Voorstel voor opgave (aantal paren) per regio van de populatie van de Draaihals als broedvogel voor 2030 en 2050. Tevens weergegeven zijn de huidige populatieomvang, het procentueel aandeel van 2050 ten opzichte van de huidige populatie en uitleg van de regionale opgave voor 2050. De verdeling van het huidige aantal paren over de regio's is als vertrekpunt gehanteerd voor de regionale opgaves.

Regio	Huidige populatie (2015-2020)	Regionale opgave 2030	Regionale opgave 2050	2050 t.o.v. huidig (%)	Uitleg regionale opgave 2050
Friesland	6	6	8	130%	Beperkt beschikbaar leefgebied
Overijssel	8	11	15	190%	Conform gemiddelde opgave, potenties voor nieuw kerngebied
Drenthe	35	49	65	190%	Conform gemiddelde opgave, voldoende leefgebied
Noord-Brabant	5	6	8	160%	Voldoende leefgebied, maar aan uiterste rand broedareaal
Gelderland	45	75	96	210%	Veel ontwikkelpotenties
Limburg	3	4	5	170%	Voldoende leefgebied, maar aan uiterste rand broedareaal
Landelijk	100	150	200	200%	

Prioritering

In Nederland broedt minder dan 1% van de Europese populatie, maar deze populatie vormt wel één van de laatste bolwerken in de Atlantische regio's. Behoud van de bescheiden Nederlandse populatie is daarmee ook van internationaal belang. Op grond van de sterke toename op de korte termijn (150-180 broedparen in 2021; Boele *et al.* in prep) zijn er ook voldoende potenties voor verder herstel. Het ligt daarbij voor de hand om de twee kerngebieden (Drents plateau en Veluwe) te verbinden met een derde kerngebied (Salland). Daar zijn voldoende mogelijkheden voor kwaliteitsontwikkeling van leefgebied. Met name rondom de Veluwe zijn er ook potenties voor uitbreiding van leefgebied, door bijvoorbeeld het uit productie nemen en versralen van landbouwenclaves.

Er is een belangrijke kennisleemte die verkleind moet worden om gericht nadere maatregelen uit te werken om de Draaihals duurzaam als broedvogel voor Nederland te behouden. Die kennisleemte heeft betrekking op factoren die de dichtheid en nestgrootte van *Lasius*-mieren (stapelvoedsel) beïnvloeden, en op het ontwikkelen van herstelmaatregelen die leiden tot een toename van mierennesten in leefgebieden van de Draaihals. Deze vraag strekt zich ook tot de doorwerking van verzuring en vermesting op het voedselweb, en de vraag of herstel van de bodemchemie met bekalking of steenmeel zinvol is.

II. Inhoudelijke onderbouwing van de bouwsteen

1. Staat van Instandhouding (SvI)

De huidige SvI van de Draaihals als broedvogel wordt als ‘zeer ongunstig’ beoordeeld:

Verspreidingsgebied	zeer ongunstig
Populatie	zeer ongunstig
Leefgebied	matig ongunstig
Toekomstperspectief	matig ongunstig
Staat van Instandhouding	zeer ongunstig

Het verspreidingsgebied is op de lange termijn gekrompen met gemiddeld iets minder dan 1% per jaar, met dien verstande dat er op de korte termijn geen verdere krimp meer is. De langjarige matige populatieafname is eveneens tot staan gekomen, en de populatie laat op de korte termijn zelfs een duidelijk herstel zien (tabel 2, figuur 1). Die verbetering op de korte termijn is echter bij lange na niet voldoende om de eerdere populatiereductie goed te maken. Ten opzichte van de gunstige periode van vóór de sterke verzuring en vermessing, de jaren vijftig, is drie kwart van de populatie verdwenen (zie box 1). De huidige omvang van het leefgebied is voldoende om een populatie op een gunstig niveau te herbergen, maar de kwaliteit van het leefgebied staat door vooral stikstofdepositie onder druk. Dit aspect wordt daarmee als ‘matig ongunstig’ beoordeeld. Ook het toekomstperspectief komt hierop uit. Het is onduidelijk of de recente sterke toename aanhoudt; ook in het verleden wisselden piek- en dalperioden elkaar af. Er zijn in natuurgebieden voldoende perspectiefvolle beheermaatregelen denkbaar, maar onduidelijk is of die op voldoende schaal kunnen worden ingezet om de problemen door stikstofdepositie het hoofd te bieden. In het doelendocument (ministerie van LNV 2006) werd de SvI van de Draaihals als broedvogel op alle aspecten als ‘zeer ongunstig’ ingeschat.

Box 1. Generieke uitleg referentiewaarde

De populatietrend is in belangrijke mate sturend bij het vaststellen van de SvI. Daarnaast dient aan een Gunstige Referentiewaarde te worden getoetst:

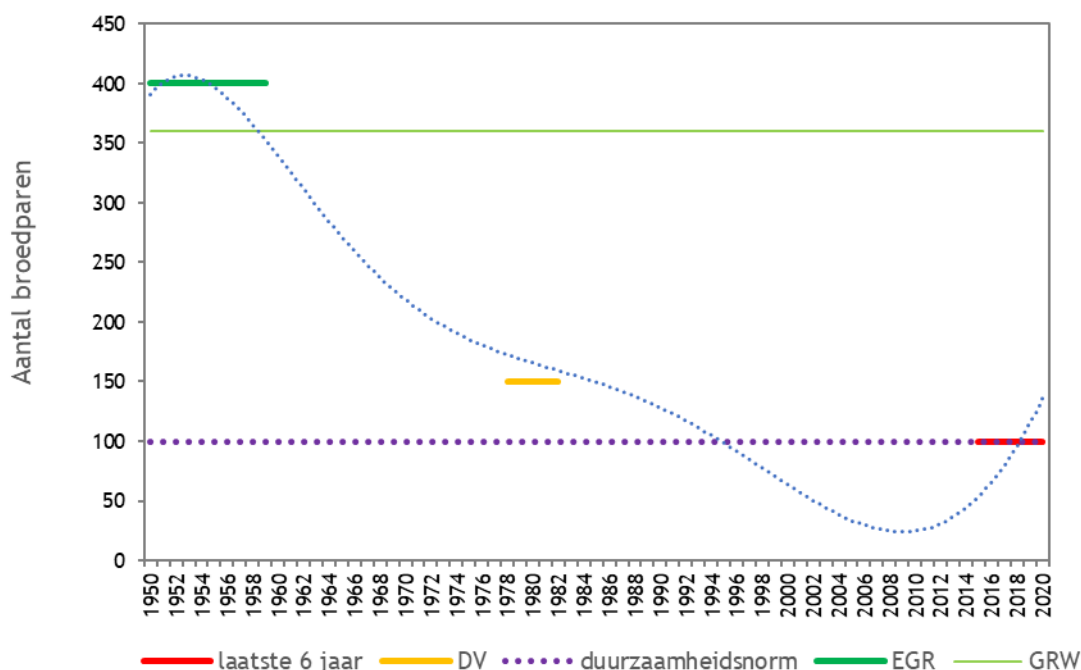
- De *Gunstige Referentiewaarde* (GRW) (ofwel *Favourable Reference Value* -FRV-) schetst de gezonde ecologische toestand van de soort. Daarbij geldt als beginsel de situatie rond 1980. Dat is het niveau van de populatie ten tijde van de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn in 1980, de *Directive Value* (DV). Een afname na inwerkingtreding strookt niet met de bedoeling van de Vogelrichtlijn.
- Indien de situatie rond 1980 aantoonbaar niet gunstig was (bijvoorbeeld na een grote afname of als de soort daarna een herstel liet zien), dan wordt gekeken naar een *Ecologische Gunstige Referentie* (EGR). In een groot aantal gevallen zijn dat voor broedvogels de jaren vijftig zoals ook vastgesteld als referentie voor de Rode Lijst. In andere gevallen (bijvoorbeeld na een herstel) kan dit echter ook ná 1980 zijn.
- In het geval de EGR op 1950 wordt gesteld dan wordt de GRW bepaald op 90% van de toenmalige populatiestand, waarmee o.a. rekening wordt gehouden met natuurlijke fluctuaties rond deze stand; doorgaans is pas bij een afname van meer dan 10% over een lange-termijn (30 jaar) sprake van een significante afname.
- Bij onomkeerbare omstandigheden, kan de GRW naar beneden worden bijgesteld. Daarvan is bijvoorbeeld sprake bij soorten van boerenland; sinds 1960 is hier sprake van 16% afname door bebouwing.
- In sommige gevallen zijn zowel de EGR als de DV niet goed bruikbaar, bijvoorbeeld als de EGR niet kan worden bepaald, omdat er geen stabiele gunstige periode te definiëren is, omdat de populatie zich rond 1980 in een dalperiode bevond, of omdat een soort zich recent gevestigd heeft. Dan wordt teruggevallen op een duurzaamheidsnorm (alleen broedvogels) of het gemiddelde over de laatste zes jaar (nieuwe soorten). De duurzaamheidsnorm is een waarde waaronder de soort niet meer duurzaam in Nederland kan voortbestaan.

Voor een nadere uitleg wordt verwezen naar Vogel *et al.* (2021).

Tabel 2. Informatie over de populatieomvang- en ontwikkelingen die betrokken is bij de beoordeling van de Staat van Instandhouding (SvI).

Aspecten kerngetallen SvI	Periode	Conclusie/output
Huidige populatieomvang	2015-2020	100 (70-140) paren
Beoordeling korte termijntrend	2009-2020	sterke toename (17,9% per jaar)
Beoordeling lange termijntrend	1990-2020	matige afname (-2,6% per jaar)
Gunstige Referentiewaarde Populatie	EGR	360 paren

Draaihals

Figuur 1. Overzicht van de waarden waarmee de ‘Gunstige Referentiewaarde (GRW)’ voor de populatie van de Draaihals als broedvogel is bepaald. Weergegeven zijn de Ecologisch Gunstige Referentietoestand (groen, EGR), de periode rond 1980, bij de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn (geel, DV = Directive Value), de duurzaamheidsnorm (paars), de huidige populatieomvang (rood) en de GRW (lichtgroen). De blauwe stippellijn geeft de aantalsontwikkeling (aantal broedparen) weer van 1950-2020. Voor een verdere toelichting over de methodiek wordt verwezen naar Vogel *et al.* (2021).

2. Landelijke opgave bij een gunstige Staat van Instandhouding (GSvI)

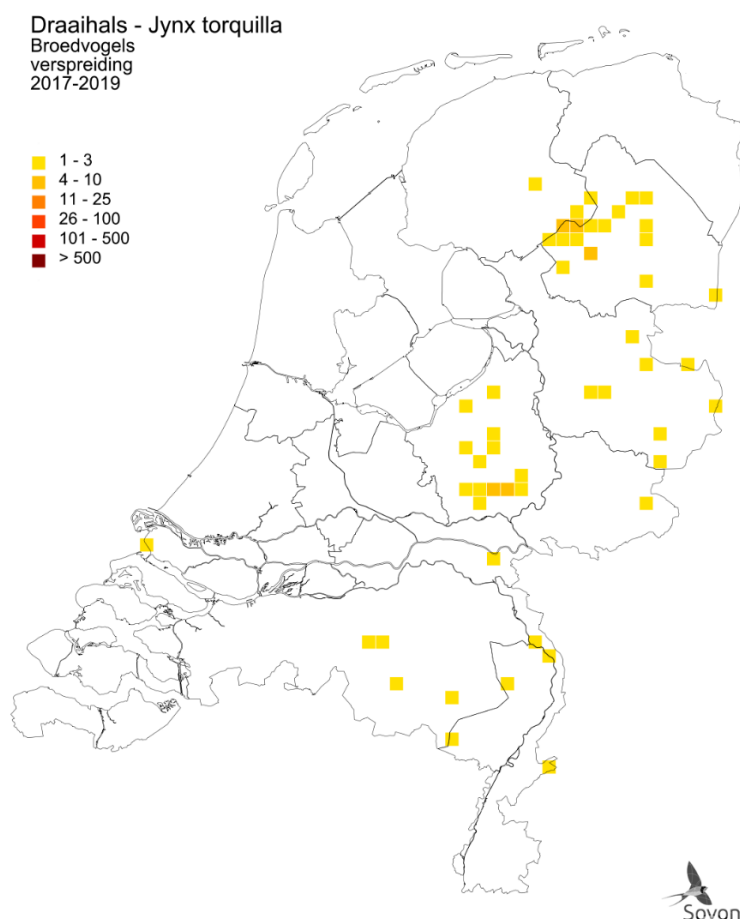
De populatieomvang overeenkomstig de GSvI bedraagt 360 broedparen. Afgezet tegen het huidige aantal van ruim 100 broedparen (150-180 broedparen in 2021; Boele *et al.* in prep.) betekent dit dat er een behoorlijke opgave resteert.

III. Haalbaarheid

1. Beoordeling landelijke opgave

Al rond 1830 werd er in Engeland een afname geconstateerd die gestaag aanhield tot de Britse eilanden in 1985 definitief als broedgebied werden prijsgegeven (Gorman 2022). In Nederland waren in het begin van de 20^e eeuw naar ruwe schatting nog 1.000-1.200 broedparen aanwezig, waarna vanaf ca. 1920 een sterke areaalkrimp en populatieafname inzette (van Bruggen *et al.* 2021). In de jaren zeventig was het boerenland in Nederland al verlaten en was de Draaihals in de meeste regio’s al zeldzaam. De eerste wat nauwkeurige populatieschatting dateert uit 1973-1977 met naar schatting 125-250 broedparen (Teixeira 1979). Rond de eeuwwisseling was de populatie verder afgenomen tot 50-65 paren, met de Veluwe als enige overgebleven kerngebied. In het eerste decennium van de 21^e eeuw bereikte de stand een historisch dieptepunt met landelijk hooguit 20 broedparen (Vogel 2018). Dit verleidden Sierdsema *et al.* (2008) tot een (te) sombere voorspelling “als de huidige trend doorzet, zal de soort binnen enkele jaren zijn verdwenen als regelmatige broedvogel van de Veluwe. Hij kan dan worden beschouwd als uitgestorven voor ons land, aangezien zich buiten de Veluwe geen permanente en levensvatbare populaties bevinden”. Dit was een reden om de uitbreidingsdoelstelling “naar een populatie van ten minste 100 broedparen” in het Natura 2000-besluit Veluwe te wijzigen in “Uitbreiding omvang en/of verbetering kwaliteit leefgebied ten behoeve van (her)vestiging populatie” (Nijssen *et al.* 2019, van Bruggen *et al.* 2021).

Na 2010 zette een duidelijk herstel in dat vooral goed waarneembaar was op het Drents plateau, nu naast de Veluwe een kerngebied (figuur 2). Wel dient te worden aangetekend dat bij de monitoring meer dan voorheen gebruik wordt gemaakt van nabootsing van de territoriumroep met behulp van een geluidsdrager. Dit vergroot de detectiekans van deze bijzonder onopvallende soort (Kircher 2022), waardoor het beeld mogelijk iets vollediger is dan voorheen. In de ons omringende landen is de Draaihals sterk afgenomen, waardoor Vlaanderen werd prijsgegeven als broedgebied en in de aangrenzende Duitse deelstaten Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen is de Draaihals naar het oosten teruggedrongen (Gedeon *et al.* 2014). Daarmee zijn de twee Nederlandse kerngebieden geïsoleerd komen te liggen.

Figuur 2. Broedverspreiding van de Draaihals in de periode 2017-2019. Weergegeven is het aantal broedparen per atlasblok (5x5 km) (Sovon 2022).

2. Knelpunten en maatregelen

Knelpunten

In tabel 3 zijn de belangrijkste knelpunten genoemd, waarbij stikstofdepositie de belangrijkste factor is.

Tabel 3. Actuele drukfactoren die een GSvl van de Draaihals als broedvogel in de weg staan. De sterkte van het negatieve effect (impact) is uitgedrukt in hoog (H), matig (M) en laag (L). Tevens is beoordeeld in hoeverre het knelpunt (op termijn) oplosbaar is.

Subcode	Drukfactor	Impact?	Oplosbaar?	Grote regionale verschillen?
FA1	Vermesting (bodem, water), incl. N-depositie (NOx/NH3)	H	deels	ja
FA2	Verzuring (bodem, water)	H	deels	nee
FA11	Klimaat en zeespiegelstijging	M	deels	ja
FB5	Spontane ontwikkeling (successie)	L	ja	nee

Subcode	Drukfactor	Impact?	Oplosbaar?	Grote regionale verschillen?
FD1	Verstoring door aanwezigheid (recreatie, honden, scheepvaart, vliegbewegingen)	M	ja	nee
FD9	Schaalvergroting, intensivering agrarisch gebruik	L	ja	nee
FT1	Natuur- en landschapsbeheer (beheermaatregelen)	M	ja	nee

- *Vermesting*: als gevolg van stikstofdepositie heeft vermisting geleid tot een sterke afname van de kwaliteit van het broedgebied, dat in Nederland vooral bestaat uit heidevelden, kapvlakten en open bos met zonnige plekken op voedselarme zandbodems (Vogel 2018). Sleutelfactor is een goed ontwikkelde mierenfauna, want Draaihalzen voeden zich vrijwel exclusief met mieren en hun broed (Menzel 1968, Weisshaupt *et al.* 2011, Wübbenhorst 2012). Door vergassing en versnelde verzuivering verdwijnen plekken met schrale vegetaties, samen met de daar levende mierenpopulaties. Het resulterende koele microklimaat in grasvegetaties is ongunstig voor mieren (Bobbink *et al.* 2012, Mabelis & Korczyńska 2015).
- *Verzuring*: de gevolgen van het verzurende en vermestende effect van stikstofdepositie zijn niet makkelijk uiteen te rafelen. Lang niet alle schrale zandbodems die niet vergrast zijn, kennen een gevarieerde mierenfauna, wat mogelijk (mede) een effect kan zijn van verzuring. Uiteindelijk leidt verzuring tot een lager aanbod van ongewervelden als voedsel voor insectivore vogels (Vogels 2013).
- *Klimaat*: zowel klimaatontwikkelingen in de broed- als in de overwinteringsgebieden zijn van belang.
  - klimaatveranderingen kunnen in Nederland en omgeving leiden tot zwaardere buien in de zomer. Mieren zijn hier gevoelig voor wat kan resulteren in het dieper in de bodem situeren van de nesten (Geiser *et al.* 2008). Dit vormt een mogelijk risico voor de Draaihalzen, die vooral mierennesten plundert die zich rond het maaiveld bevinden (Menzel 1968, Weisshaupt *et al.* 2011).
  - aangenomen wordt dat ‘onze’ Draaihalzen vooral in de Sahel overwinteren. Van de jaren zeventig tot medio jaren negentig heerste daar extreme droogte in de Sahel, wat de winteroverleving van Draaihalzen zal hebben verlaagd (Zwarts *et al.* 2009). Sinds medio jaren negentig zijn de regencijfers in die regio iets verbeterd, wat lijkt te correleren met de in sommige delen van Europa iets herstellende populaties (Keller *et al.* 2020). De Centraal-Europese broedvogels overwinteren (inmiddels) vooral rond de westelijke Middellandse Zee (van Wijk *et al.* 2013), wat mogelijk ook voor de Nederlandse broedvogels geldt. Onduidelijk is of er een tendens is om noordelijker te overwinteren, waar de vervroeging in de terugkeer in de broedgebieden (Gorman 2022) op zou kunnen wijzen.
- *Successie*: zie natuurbeheer.
- *Recreatie*: Draaihalzen zijn met name in de omgeving van de broedlocatie gevoelig voor verstoring. Op de Zuidwest-Veluwe is een gemiddelde terugkeer afstand gedocumenteerd van 104 m na verstoring door recreanten. Ook de terugkeersnelheid ligt met ca. 4 min per verstoringsbron lager dan die van andere verstoringsgevoelige vogelsoorten (Bijlsma 2006). Hierbij knelt dat Draaihalzen in grotendeels vergraste heidevelden en voor een groot deel zijn aangewezen op zandige plekken op of langs paden (Bijlsma 2014, Nijssen *et al.* 2019). Ook vogelfotografen vormen een risicofactor. De neiging is dat deze zich op korte afstand van het nest positioneren wat leidt tot stresssituaties, met name rond het uitvliegen van de jongen wat kan leiden tot verminderde voederfrequentie (Bijlsma 2020).
- *Intensivering landbouw*: Draaihalzen broeden ook in extensief agrarisch cultuurland waaronder paardenweiden en hoogstamboomgaarden zolang daar maar veel mieren aanwezig zijn (Menzel 1968). Wanneer Draaihalzen in dergelijke cultuurgronden als broedvogel zijn verdwenen als gevolg van intensivering van de landbouw is niet gedocumenteerd; waarschijnlijk is dat al vóór de jaren zeventig gebeurd (Teixeira 1979).
- *Natuurbeheer*: gebrek aan natuurlijke nestholten (vooral spechtenholen in berken en soms ook grove den en eik) is een knelpunt in terreinen waar het beheer sterk gericht is op het openhouden van de heide. Solitaire berken worden weliswaar gespaard, maar die hebben een kortere levensduur dan berken langs bosranden of in boomgroepen op de heide. Opslag van grove den en berk biedt bovendien dekking en verschaft betere foerageergebieden op warme dagen met veel zonneschijn (Bijlsma 2019). Het sparen van voldoende opslag van berk in broedgebieden van de Draaihalzen is dus cruciaal om broedlocaties op langere termijn geschikt te houden. Overbegrazing door Edelherten zorgt er op de Veluwe vaak voor dat berkenopslag geen kans krijgt (Nijssen *et al.* 2019).

Beheer en herstel-/verbetermaatregelen

Voedselbeschikbaarheid en broedgelegenheid zijn in West- en Midden-Europa de twee belangrijkste limiterende factoren (Coudrain *et al.* 2010). In Nijssen *et al.* (2019) zijn verschillende maatregelen genoemd om het leefgebied van de Draaihals te verbeteren, die zich ook op andere locatiespecifieke knelpunten richten (tabel 4). Binnen een straal van 300 m rondom de aangegeven locaties kunnen één of meerdere beheer- en inrichtingsmaatregelen toegepast worden.

Tabel 4. Beheer- en inrichtingsmaatregelen in relatie tot beheerdoelen voor verbetering en uitbreiding leefgebied van de Draaihals. Verwachte effecten van de maatregelen: + = positief effect verwacht, (+) = mogelijk positief effect, ? = effect onbekend. De exacte effecten hangen uiteraard af van de vorm, intensiteit en frequentie waarmee de maatregelen worden uitgevoerd. Overgenomen uit Nijssen *et al.* (2019).

Maatregel	Onderdeel habitat	Effect op Draaihals
plaggen	open bodem	(+)
chopperen/omwerken	open bodem	+
eggen / zeven	open bodem	(+)
bekalken / belemen	herstellen bodemkwaliteit	?
steenmeel	herstellen bodemkwaliteit	?
integrale begrazing	open vegetatie	(+)
gescheperde begrazing	open vegetatie	+
drukbegrazing	open vegetatie	+
branden	open vegetatie	(+)
opslag verwijderen	open vegetatie	+
bos verwijderen voor corridors	open vegetatie	+
bos kappen voor windwerking	open vegetatie	+
bos dunnen	open vegetatie	(+)
kleine kapvlaktes	open vegetatie	(+)
ringen van bomen	open vegetatie	(+)
stobben laten staan	voedsel	(+)
aanleggen akkertjes	voedsel	(+)
handhaving recreatie op wegen en paden	lage recreatiedruk	(+)
afsluiten gebieden	lage recreatiedruk	+
recreatieluw maken gebieden	lage recreatiedruk	+

In sommige gevallen behoeven de beheersmaatregelen aanvulling of nuancering (van Bruggen *et al.* 2021), terwijl sommige perspectievolle beheersmaatregelen niet expliciet benoemd zijn:

- Open vegetatie (bijvoorbeeld heide met een enkele solitaire berk of den) is niet zonder meer gunstig voor de Draaihals. Opslag biedt noodzakelijke dekking en mogelijkheden om op een zonnige warme dag te foerageren op mieren en hun broed (Bijlsma 2019).
- Opslag kan ook leiden tot toekomstige nestbomen voor Draaihalzen. Het verwijderen van de meeste opslag van met name berk kan op de duur leiden tot gebrek aan broedgelegenheid (Bijlsma 2019).
- In de maatregelen ontbreekt nog expliciete aandacht voor het behouden van berkengroepen en berkensingels. De situatie moet voorkomen worden dat alleen solitaire berken worden gespaard. Hierdoor neemt de broedgelegenheid af, terwijl solitaire berken vol in de wind staan en vaak niet lang overleven.
- Waar broedgelegenheid nu een knelpunt is, kan in ieder geval op experimentele basis gewerkt worden met kunstmatige nestgelegenheid in de vorm van draaihalskasten (van Bruggen *et al.* 2021). Draaihalzen accepteren in veel gebieden – soms na een gewenningsperiode - nestkasten, waarmee dit een bewezen succesvolle maatregel is mits op grotere schaal toegepast (Poeplau 2005, Pauli 2022).
- Werken met kapvlaktes is vooral perspectiefvol indien deze grenzen aan heide of andere kapvlakten, dus aan bestaand leefgebied. Hierbij dient vermeden te worden dat veel takhout blijft liggen, omdat dan relatief snel vergrassing/verruiging optreedt.
- Wanneer gebruik gemaakt wordt van begrazing door schapen of ander vee en deze dieren worden in de avond in een kraal gehouden dan zou voor de plaatsbepaling van zo'n kraal goed onderzocht moeten worden in welke mate er mierennesten aanwezig zijn op de beoogde locaties. Mierenkolonies moeten, waar dat kan en wanneer de aanwezigheid daarvan bekend is, zoveel mogelijk gespaard worden. Om eutrofiëring tegen te gaan zou mest verwijderd moeten worden.
- Landbouwenclaves op de Veluwe zijn in potentie geschikt indien die uit productie kunnen worden genomen en indien verschrallingsbeheer kan worden toegepast. Op grond van de huidige dichtheden kan daarbij worden gedacht aan één paar per 5-10 ha optimaal leefgebied.

Regionale verschillen

Rond de eeuwwisseling was de Veluwe het enige overgebleven kerngebied van de Draaihals in Nederland (Bijlsma *et al.* 2001), maar daar is sedertdien het Drents plateau (westelijk Drenthe en de aangrenzende delen van Friesland in het Drents-Friese Wold) bijgekomen (Vogel 2018). De knelpunten en kansen zijn in beide kerngebieden gelijk.

Relevante ontwikkelingen op het vlak van beleid en beheer

Op de Veluwe is recreatie beoordeeld als knelpunt voor behoud en herstel van de populatie van de Draaihals (Nijssen *et al.* 2019). Daarom is voorgesteld om in kerngebieden fiets- en wandelpaden op de meest kwetsbare plekken (overgangen van bos naar heide) te sluiten (Sierdsema *et al.* 2020). Deze maatregelen zijn ten dele al geëffectueerd.

Ontwikkelingen op biogeografische schaal

Op Europese schaal is er een voortgaande, langzame areaalkrimp waarneembaar in het uiterste westen, vooral in de Franse kustregio's en lang de Noorse kust, terwijl er in Zuid-Europa enige areaaluitbreiding waarneembaar is. De langjarige populatieafname in West- en Midden-Europa lijkt inmiddels tot staan gebracht, met na de eeuwwisseling een licht herstel (Keller *et al.* 2020). Op Europese schaal is de Draaihals als niet bedreigd ('Least Concern') geclassificeerd (Birdlife International 2021)

Kennisleemtes

Door Nijssen *et al.* (2019) worden de volgende kennislacunes genoemd:

- De grootste kennislacune betreft de factoren die de dichtheid en nestgrootte van *Lasius*-mieren beïnvloeden en het ontwikkelen van herstelmaatregelen die leiden tot een toename van deze mierennesten. Dit betreft ook de doorwerkende invloed van verzuring en vermessing op het voedselweb en de vraag of herstel van de bodemchemie met bekalking of steenmeel zinvol is.
- Mieren zijn zeer arm aan kalk. Het is niet bekend waar de Draaihals kalk vandaan haalt en of een afname van kalkrijkere prooien een knelpunt kan vormen op de arme zandgronden.
- Het is onduidelijk in hoeverre het ophangen van speciale nestkasten voor Draaihalzen een (tijdelijke) oplossing is voor het gebrek aan natuurlijke nestgelegenheden. Er wordt al jaren nagedacht over proeven met speciale nestkasten voor Draaihals op plekken waar (te veel) berken zijn weggehaald (van Bruggen *et al.* 2021). Voorwaarde lijkt wel dat dit op enige schaal gebeurt (Pauli 2022).

Met name het oplossen van de eerste kennisleemte lijkt nodig om nadere maatregelen uit te werken om de Draaihals duurzaam als broedvogel voor Nederland te behouden.

Beoordeling haalbaarheid populatieomvang in 2030 en 2050

De huidige populatie bevindt zich met ca. 100 broedparen onder de omvang die past bij een gunstig populatieniveau (360 paren). De trend laat op de korte termijn evenwel een sterke toename zien met 110-140 broedparen in 2020 (Boele *et al.* 2022) en 150-180 broedparen in 2021; Boele *et al.* in prep.). Ondanks dit opmerkelijke herstel is een GSvI niet haalbaar in 2030. Als het huidige herstel doorzet, wat op grond van fluctuaties in het verleden onzeker is, dan is rond 2050 een veilig populatieniveau overeenkomstig de GSvI wel haalbaar. Omdat dit mogelijk te optimistisch is wordt ook voor 2050 uitgegaan van een tussendoel.

3. Advies landelijk doel en tussendoelen

Sierdsema *et al.* (2020) onderbouwen dat op de Veluwe een toename van ten minste 50% haalbaar is ten opzichte van de huidige populatie als wordt ingezet op een combinatie van maatregelen langs de volgende pijlers: 1) herstel van de bodemkwaliteit, 2) beheermaatregelen en 3) terugdringen van verstoring. De eisen die de Draaihals in het andere kerngebied (Drents plateau) stelt, wijken niet af van die van de Veluwe, waarmee die 50% toename ook een bruikbaar landelijk ijkpunt lijkt. Een tussendoel voor 2030 dat overeenkomt met de bovenkant van de brandbreedte van het aantal broedparen in recente jaren, dus 140 paren, kan worden gezien als reëel voor 2030.

Een duidelijke verdere populatiegroei richting 2050 is realistisch door de voornoemde combinatie van maatregelen, mits de stikstofdepositie na 2030 zodanig wordt gereduceerd dat geen Kritische Depositie Waarden (KDW) in het leefgebied van de Draaihals (Veluwe, Drenthe) wordt overschreden EN nieuw leefgebied van goede kwaliteit wordt gecreëerd op zeer voedselarme zandbodems. Voorwaarde daarbij is dat schrale vegetaties gecreëerd kunnen worden met zandige plekken of zandpaden ten behoeve van een hoog aanbod aan mieren in combinatie met broedgelegenheden (holten in o.a. berken). Landbouwenclaves op de Veluwe zijn in potentie geschikt, indien die uit productie kunnen worden genomen en indien verschalingsbeheer kan worden toegepast. Op grond van de huidige dichtheden kan

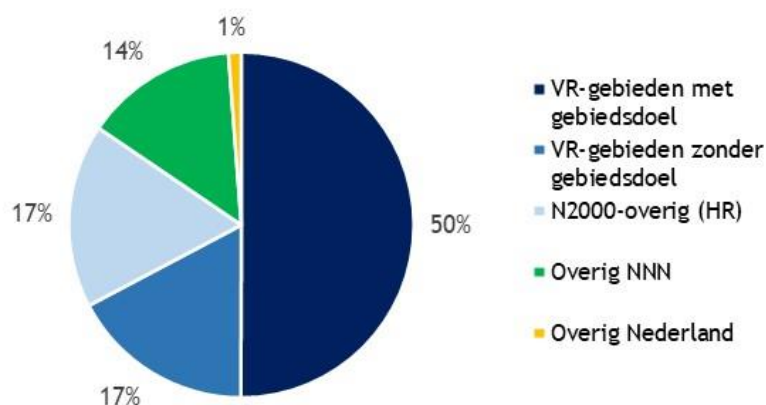

daarbij worden gedacht aan één paar per 5-10 ha optimaal leefgebied. Uitgaande van een scenario van het deels terugdringen van stikstofdepositie tot onder de KDW lijkt een toename van 1-3% per jaar tussen 2030-2050 realistisch, waarmee de populatie vóór of rond 2050 op ca. 200 paren zou kunnen uitkomen.

IV. Regionale opgave

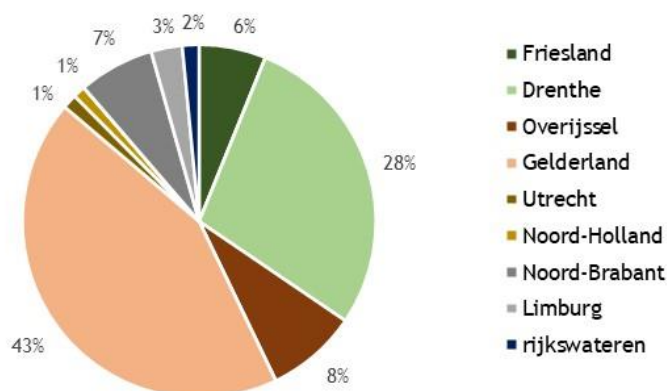
1. Actueel voorkomen

Draaihalzen broeden vrijwel geheel binnen het Natura 2000-Netwerk. De helft van de populatie komt voor in de Natura 2000-gebieden met een instandhoudingsdoel voor deze soort (figuur 3).

Figuur 3. Aanwezigheid in de afgelopen zes jaar (2015-2020) in onder de Vogelrichtlijn aangewezen Natura 2000-gebieden met een instandhoudingsdoel voor de Draaihals als broedvogel, de overige vogelrichtlijngebieden, overige Natura 2000-gebieden (habitatrictlijngebieden), overig Natuurnetwerk Nederland (NNN) en overig Nederland (buiten N2000/NNN).

In figuur 4 wordt de verdeling gepresenteerd over de provincies en de rijkswateren. Ruim 70% van de populatie komt voor in Gelderland en Drenthe, met daarnaast bescheidener aandelen in het Friese deel van het Drents plateau (Drents-Friese Wold e.o.), Overijssel en Noord-Brabant.

Figuur 4. Aanwezigheid van de Draaihals als broedvogel in de afgelopen zes jaar (2015-2020) per provincie (exclusief rijkswateren) en in de rijkswateren. De rijkswateren zijn gedefinieerd als het voortouwgebied van RWS.

De belangrijkste gebieden waar Draaihalzen broeden zijn de Veluwe, Drents-Friese Wold & Leggelerveld en het Dwingelderveld (tabel 5).

Tabel 5. De belangrijkste broedgebieden van de Draaihals in de periode 2015-2020. Het procentueel aandeel in de Nederlandse broedpopulatie is indicatief weergegeven. VR = (mede) onder de Vogelrichtlijn aangewezen als Natura 2000-gebied, VR* = VR-gebied met een instandhoudingsdoel voor de Draaihals als broedvogel, HR = in het kader van de Habitatrichtlijn aangewezen als Natura 2000-gebied (indien >5%), IHD = huidig instandhoudingsdoel, - = geen IHD.

Gebied	Status	Regio	Aantal (paren)	Aandeel in NL	IHD (paren)
Veluwe	VR*/HR	Gl	47	50%	(her)vestiging
Drents-Friese Wold & Leggelderveld	VR*/HR	Dr	21	22%	5
Dwingelderveld	VR/HR	Dr	7	7%	-
Fochteloërveen	VR/HR	Dr	3	3%	-
Korenburgerveen	HR	Gl	1	1%	-
Wooldse Veen	HR	Gl	1	1%	-
Willinks Weust	HR	Gl	1	1%	-
Bekendelle	HR	Gl	1	1%	-
Holtingerveld	HR	Dr	1	1%	-

2. Advies voor regionale opgave voor 2030 en 2050

Het voorgestelde landelijke doel voor 2030 en 2050 vormt het uitgangspunt voor de regionale opgaves. Deze worden verdeeld naar rato van het aandeel van de regio in de landelijke populatie, tenzij er redenen zijn om daar gemotiveerd van af te wijken. Dat kan door verschillen in regionale trends (makkelijker te realiseren in regio's waar de soort het beter doet), verschil in areaal potentieel leefgebied en/of de nabijheid van bronpopulaties voor herstel. Bij de Draaihals zijn er redenen om beperkt af te wijken van de verdeling op basis van het huidige regioaandeel in het landelijke totaal:

- De Draaihals is niet heel mobiel en komt weinig voor buiten kerngebieden; de huidige praktijk is vooral dat dichtheden in bestaande kerngebieden toenemen. In de regio's met voldoende potentieel leefgebied die op enige afstand van die kerngebieden liggen (Noord-Brabant, Limburg) lijkt een beperkte uitbreidingsopgave gerechtvaardigd.
- Het zuidoosten van Friesland valt nog net in het Drents plateau, één van de twee kerngebieden. De geschikte natuurgebieden (op voedselarme zandbodems) zijn al grotendeels bezet; er lijkt weinig ruimte voor een verdere toename.
- In Drenthe en Overijssel wordt ingezet op een gemiddelde toename. In westelijk Drenthe zit de soort in de lift, terwijl er nog voldoende onbezet geschikt leefgebied is. Er is ook voldoende leefgebied beschikbaar in Overijssel (Sallandse Heuvelrug, Ommen-Harderberg), waar nu al jaarlijks Draaihalzen voorkomen. Voor Overijssel geldt dat er goede potenties zijn om dit gebied tot een derde kerngebied te ontwikkelen. Dit past bij de filosofie uit het doelendocument om met meerdere sleutelpopulaties te werken (ministerie van LNV 2006). Een kerngebied tussen de twee bestaande kerngebieden bevordert de totstandkoming van een robuuste Oost-Nederlandse populatie.
- Op de Veluwe is aangetoond dat er voldoende maatregelen denkbaar zijn om de soort op de korte termijn tot ca. 65 territoria te laten toenemen (Sierdsema *et al.* 2020), terwijl er ook in de Achterhoek en Montferland potenties zijn (van Bruggen *et al.* 2021).

In tabel 6 is de voorgestelde opgave per regio voor 2030 en 2050 gespecificeerd en summier toegelicht.

Tabel 6. Voorstel voor opgave (aantal paren) per regio van de populatie van de Draaihals als broedvogel voor 2030 en 2050. Tevens weergegeven zijn de huidige populatieomvang, het procentueel aandeel van 2050 ten opzichte van de huidige populatie en uitleg van de regionale opgave voor 2050. De verdeling van het huidige aantal paren over de regio's is als vertrekpunt gehanteerd voor de regionale opgaves.

Regio	Huidige populatie (2015-2020)	Regionale opgave 2030	Regionale opgave 2050	2050 t.o.v. huidig (%)	Uitleg regionale opgave 2050
Friesland	6	6	8	130%	Beperkt beschikbaar leefgebied
Overijssel	8	11	15	190%	Conform gemiddelde opgave, potenties voor nieuw kerngebied
Drenthe	35	49	65	190%	Conform gemiddelde opgave, voldoende leefgebied
Noord-Brabant	5	6	8	160%	Voldoende leefgebied, maar aan uiterste rand broedareaal
Gelderland	45	75	96	210%	Veel ontwikkelpotenties
Limburg	3	4	5	170%	Voldoende leefgebied, maar aan uiterste rand broedareaal
Landelijk	100	150	200	200%	

V. Prioritering

In Nederland broedt minder dan 0,1% van de Europese populatie maar deze populatie vormt wel een van de laatste bolwerken in de Atlantische regio's. Behoud van de bescheiden Nederlandse populatie is daarmee ook van internationaal belang. Op grond van de sterke toename op de korte termijn zijn er ook voldoende potenties voor verder herstel. Het ligt daarbij voor de hand om de twee kerngebieden (Drents plateau en Veluwe) te verbinden met een derde kerngebied (Salland). Daar zijn voldoende mogelijkheden voor kwaliteitsontwikkeling van leefgebied. Met name rondom de Veluwe zijn er ook potenties voor uitbreiding van leefgebied door het uit productie nemen en versralen van landbouwenclaves.

Er is een belangrijke kennisleemte die geëlimineerd of in ieder geval verkleind moet worden om gericht nadere maatregelen uit te werken om de Draaihals duurzaam als broedvogel voor Nederland te behouden. De kennisleemte heeft betrekking op factoren die de dichtheid en nestgrootte van *Lasius*-mieren beïnvloeden, en op het ontwikkelen van herstelmaatregelen die leiden tot een toename van mierennesten in leefgebieden van de Draaihals. De vraag strekt zich ook tot de doorwerking van verzuring en vermisting op het voedselweb, en de vraag of herstel van de bodemchemie met bekalking of steenmeel zinvol is.

Literatuur

- BIRDLIFE INTERNATIONAL. 2021. European Red List of Birds. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- BOBBINK R., BAL D., VAN DOBBEN H.F., JANSEN J.A.M., NIJSSEN M., SIEPEL H., SCHAMINÉE J.H.J., SMITS N.A.C. & DE VRIES W. 2012. De effecten van stikstofdepositie op de structuur en het functioneren van ecosystemen. Pp. 41-81 in: Herstelstrategieën stikstofgevoelige habitats. Ecologische onderbouwing van de Programmatische Aanpak Stikstof. Alterra Wageningen UR en Programmadirectie Natura 2000 van Ministerie van EZ. Wageningen/Den Haag.
- BOELE A., VAN BRUGGEN J., GOFFIN B., KAVELAARS M., KLEYHEEG E., KOFFIJBERG K., SCHOPPERS J., VAN TURNHOUT C., VERGEER J.W. & JANSEN D. 2022. Broedvogels in Nederland in 2020. Sovon-rapport 2022/05. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- BIJLSMA R.G. 2006. Effecten van menselijke verstoring op grondbroedende vogels van Planken Wambuis. *De Levende Natuur* 107: 191-198.
- BIJLSMA R.G. 2014. Broed- en foeragegedrag van Draaihalzen *Jynx torquilla*. *Drentse Vogels* 28: 78-100.
- BIJLSMA R.G. 2019. Flexibel foeragegedrag van mieren en Draaihalzen *Jynx torquilla* bij extreme temperaturen. *Drentse Vogels* 33: 61-71.
- BIJLSMA R.G. 2020. Allemaal dezelfde foto. *De scharrelaar* 2020/2: 29-39.

- BIJLSMA R.G., HUSTINGS F. & CAMPHUYSEN C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- VAN BRUGGEN J., DEUZEMAN S., SIERDSEMA H. & VOGEL R. 2021. Beoordeling kwaliteit leefgebied van de Draaihals op een aantal terreinen van Natuurmonumenten in Gelderland. Sovon-rapport 2021/25. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- COUDRAIN V., ARLETTAZ R. & SCHAUB M. 2010. Food or nesting place? Identifying factors limiting Wryneck populations. *Journal of Ornithology* 151: 867-880.
- GEDEON K., GRÜNEBERG C., MITSCHKE A., SUDFELDT C., EIKHORST W., FISCHER S., FLADE M., FRICK S., GEIERSBERGER I., KOOP B., KRAMER M., KRÜGER T., ROTH N., RYSLAVY T., STÜBING S., SUDMANN S.R., STEFFENS R., VÖKLER F. & WITT K. 2014. Atlas Deutscher Brutvogelarten. Stiftung Vogelmonitoring Deutschland und Dachverband deutscher Avifaunisten, Münster.
- GEISER S., ARETTAZ R. & SCHAUB M. 2008. Impact of weather variation on feeding behaviour, nesting growth and brood survival in Wrynecks *Jynx torquilla*. *Journal of Ornithology* 149: 597-606.
- GORMAN G. 2022. The Wryneck: biology, behaviour, conservation and symbolism of *Jynx torquilla*. Pelagic publishing, Exeter.
- KELLER V., HERRANDO S., VOŘÍŠEK P., FRANCH M., KIPSON M., MILANESI P., MARTÍ D., ANTON M., KLVAŇOVÁ A., KALYAKIN M.V., BAUER H.-G. & FOPPEN R.P.B. 2020. European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.
- KIRCHER S. 2022. Methodenvergleich zur Erfassung des Wendehalses *Jynx Torquilla* in Hinblick auf die Etablierung eines Monitorings in Baden-Württemberg. Fakultät für Bauingenieur-, Geo- und Umweltwissenschaften (BGU), Institut für Geographie und Geoökologie, Karlsruhe.
- MABELIS A.A. & KORCZYŃSKA J. 2015. Kunnen rode bosmieren overleven in een kleinschalig agrarisch cultuurlandschap? *Entomologische berichten* 75: 260-265.
- MENZEL H. 1968. Der Wendehals (*Jynx torquilla*). A. Ziemsen Verlag, Wittenberg, Lutherstadt.
- MINISTERIE VAN LNV. 2006. Natura 2000 doelendocument. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- NIJSSEN M., VERSLUIJS R., VAN DEN BREMER L. & SIERDSEMA H. 2019. Soortenherstelprogramma beheerplan Natura 2000 Veluwe: Ecologisch profiel en analyse knelpunten vogelsoorten. Sovon-rapport 2019/76. Stichting Bargerveen & Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- PAULI H.R. 2022. Förderung des Wendehalses *Jynx torquilla* in den Rebbergen am Bielersee. *Ornithologischer Beobachter* 119: 40-61.
- POEPLAU N. 2005. Untersuchungen zur Siedlungsdichte und Habitatqualität des Wedehalses *Jynx torquilla* in Südhessen. *Vogel und Umwelt* 16: 115-127.
- SIERDSEMA H., VAN DIERMEN J., AARTS B., VAN DEN BREMER L. & VAN KLEUNEN A. 2008. Factsheets van broedvogels in de Natura 2000-gebieden van Gelderland. SOVON-onderzoeksrapport 2008/14. SOVON, Beek-Ubbergen.
- SIERDSEMA H., TEN HOLT H., MARTENS S., NIJSSEN M. & VERBURG P. 2020. Natuurbeheer- en zoneringsmaatregelen voor zeven aangewezen vogelsoorten in Natura 2000-gebied Veluwe. Bouwstenen. Soortenherstel Beheerplan Natura 2000 Veluwe. Hoofdrapport. Sovon-rapport 2020/29. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- TEIXEIRA R.M. (RED.). 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- VOGEL R. 2018. Draaihals *Jynx torquilla*. Pp. 360-361 in: Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018. Vogelatlas van Nederland. Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- VOGEL R.L., FOPPEN R., VAN KLEUNEN A., VAN ROOMEN M. & VAN TURNHOUT C.A.M. 2021. Methodiek voor de bepaling van de staat van instandhouding van vogels. Sovon-rapport 2021/26. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- VOGELS J. J. 2013. Voedsel van korhoenkuikens onder het vergrootglas – De relatie tussen plantkwaliteit en dichtheid van ongewervelde fauna op de Sallandse Heuvelrug. Stichting Bargerveen, Nijmegen.
- WEISSHAUPT N., ARLETTAZ R., REICHLIN T.S., TAGMANN-IOSET A. & SCHAUB M. 2011. Habitat selection by foraging Wrynecks *Jynx torquilla* during the breeding season: identifying the optimal habitat profile. *Bird Study* 58: 111-119.
- WÜBBENHORST J. 2012. Der Wendehals *Jynx torquilla* in Niedersachsen und Bremen: Verbreitung, Brutbestand und Habitatwahl 2005-2010 sowie Gefährdungsursachen, Schutz und Erhaltungszustand. *Vogelkundliche Berichte aus Niedersachsen*: 15-45.
- VAN WIJK R.E., SCHAUB M., TOLKMITT D., BECKER D. & HAHN S. 2013. Short-distance migration of Wrynecks *Jynx torquilla* from Central European populations. *Ibis* 155: 886-890.
- ZWARTS L., BIJLSMA R.G., VAN DER KAMP J. & WYMENGA E. 2009. Living on the edge: wetlands and birds in changing Sahel. KNNV Publishing, Zeist, The Netherlands.

Geraadpleegde websites

SOVON VOGELONDERZOEK NEDERLAND. 2022. Draaihals. <https://stats.sovon.nl/stats/soort/8480>.
Geraadpleegd op 21/03/2022.